

DŽELILA BABOVIĆ – BERIN BAJRIĆ
(Sarajevo)

POETIZACIJA ISLAMSKJE TRADICIJE U KASIDAMA HASANA BOŠNJAKA

Sažetak

Ḥasan Ibn Muṣṭafā Būsnawī al-Madanī (17. stoljeće) jedan je iz plejade bošnjačkih autora starije bošnjačke književnosti na orijentalnim jezicima. Iako je poznat kao učenjak u oblasti hadiskih znanosti, iza sebe je ostavio nezanemarljiv broj proznih zapisa i poezije na arapskom jeziku. U ovome radu predstaviti ćemo kaside koje se nalaze u njegovom divanu i koje čine vrijedan prilog književnoj baštini starije bošnjačke književnosti na orijentalnim jezicima. Analizom ovih kasida kroz sinergiju nekoliko književno-teorijskih pristupa, uobzirujući estetske, književnohistorijske, etičke, moralno-didaktičke, religijske i druge kriterije na koje se odnosi unutarnji svijet kasida, nastojat ćemo dati doprinos valorizaciji poetskog stvaralaštva ovog autora u orijentalno-islamskoj književnosti kao velikom interliterarnom i intertekstualnom sistemu.

Cljučne riječi: orijentalno-islamska književnost, kasida, arapski jezik, islamska tradicija, intertekstualnost.

HASAN BOŠNJAK: OSVRT NA ŽIVOT I DJELO

Ḥasan Ibn Muṣṭafā Būsnawī al-Madanī (dalje u tekstu Hasan Bošnjak)¹ živio je u prvoj polovici 13. stoljeća po Hidžri (17. stoljeće) u Medini. Mehmed Handžić je u svome djelu *Književni rad bosansko-hercegovač-*

¹ Radi naučne dosljednosti u ovome radu arapska lična imena i termine prilikom prvog spominjanja navodit ćemo u ZDMG transkripciji, a ukoliko se budu ponavljali ili se u našoj sredini tradicionalno prepoznaju po načinu izgovora, koristit ćemo pojednostavljenu transkripciju, npr.: Miradž, Ebu Bekr, Abbas itd.

kih Muslimana iznio do danas najviše podataka o životu i djelu ovog autora, navodeći da je Hasan Bošnjak “bio obilan pjesnik na arapskom jeziku.” Mustafa Bošnjak, jedan od sinova Hasana Bošnjaka, sabrao je njegovu poeziju u poseban divan. Handžić navodi da je jedan primjerak ovog divana imao priliku lično vidjeti u Medini, kod jednog od potomaka Hasana Bošnjaka. U divanu se, između ostalog, nalaze i dvije kaside u kojima Hasan Bošnjak pohvalno spominje svoju domovinu Bosnu i njene stanovnike. Handžić je u svoje djelo uvrstio neke dijelove kasida posvećenih Bosni na arapskom jeziku, te ukratko predstavio njihov sadržaj iz kojeg se da naslutiti pjesnikova neizmjerljiva ljubav i privrženost Bosni kao njegovoj domovini.²

Hazim Šabanović u djelu *Književnost muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, također, spominje Hasana Bošnjaka, te naglašava činjenicu da se on ubraja među rijetke bošnjačke autore koji su pisali poeziju na arapskom jeziku. Inače, Hasan Bošnjak je bio poznat kao vrstan učenjak i poznavalac islamske tradicije (*ḥadīṭ*) te se njegovo ime često spominje u lancima kasnijih prenositelja hadisa (*sanad*).³

Na temelju dostupnih biografsko-bibliografskih podataka te uvidom u dostupna djela Hasana Bošnjaka, možemo zaključiti da je ovaj autor podjednako snažnom emocijom doživljavao i kroz svoje stvaralaštvo isticao ljubav i pripadnost Bosni, kao mjestu odakle “potječu njegovi korijeni”, ali i ljubav prema Medini, mjestu u kojem je “pustio svoje korijenje” i koje zbog svog velikog značaja u historiji islama i titule “grad Božijeg poslanika Muhammeda” u islamskoj kulturi i tradiciji zauzima posebno mjesto. O toj, nazovimo je “dvojnjoj” pripadnosti Hasana Bošnjaka svjedoči i njegov pjesnički potpis (*mahlaṣ*) – Būsawī al-Madanī, ali i njegovi stihovi poput onih u kojima kaže:

الى البوسنة الحسننا يسير بأشواق   سلام خل ما الدهر مربا ذواق⁴
Lijepoj Bosni sa žudnjom i željom
dolazi selam od njezina prijatelja vječitog!

² Mehmed Handžić, *Književni rad bosansko-hercegovačkih Muslimana*, Državna štamparija, Sarajevo, 1933, 66–68.

³ Opširnije vidjeti u: Mehmed Handžić, *Teme iz književne historije*, Izabrana djela, priredio Esad Duraković, Ogledalo, Sarajevo, 1999, 388–390; Hazim Šabanović, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Svjetlost, Sarajevo, 1973, 652–653.

⁴ M. Handžić, *Teme iz književne historije*, 389.

يُصافح من فرع بها حسن نما له البوسنة الفيحاء منبت اعراق⁵
Pozdrav od ogranka njena Hasana
Što korijen mu je pušten u mirišljivoj Bosni.

Kada je riječ o djelima Hasana Bošnjaka, dosad nam je poznato da je u rukopisnoj zbirci biblioteke Sulejmanija u Istanbulu pohranjen kodeks u kojem je sadržano sedam kasida za koje prepisivač, ‘Uṭmān Ibn Muḥammad al-Surūr, navodi da ih je odabrao, izdvojio i prepisao iz divana Hasana Bošnjaka.⁶ U Nacionalnoj biblioteci u Ankari nalazi se rukopisni kodeks s kasidom o hazreti Aliji koju je napisao Hasan Bošnjak.⁷ Svakako da ovo nisu konačna saznanja o stvaralaštvu ovog autora, s obzirom na to da književnost Bošnjaka na orijentalnim jezicima predstavlja nepresušan izvor istraživanja, u kojem iznova pronalazimo i otkrivamo autore i djela koji ranije nisu bili predmetom istraživanja i znanstvene valorizacije.

FORMALNE I STILSKE OSOBENOSTI KASIDA HASANA BOŠNJAKA

Kasida kao jedna od najzastupljenijih poetskih formi u orijentalno-islamskoj književnosti zadržala je svoju trodijelnu strukturu nepromijenjenu stoljećima. Iako je pod utjecajem književnosti različitih naroda koji su ulazili u orijentalno-islamski civilizacijski krug u trodijelnoj strukturi kaside dolazilo do određenih pomjeranja i usložnjavanja, pa čak i osamostaljivanja nekih njenih dijelova u zasebnu pjesničku vrstu, kasida je uvijek bivala sazdana od tri temeljna dijela – uvoda, hvalospjeva i završnog dijela.

Uvod kaside, pored svojih značenjskih i formalnih osobitosti, ujedno je i njen najistaknutiji dio. Ono što pjesnik kaže u uvodu privlači pažnju i prvo je što dolazi do recipijenata. Stoga, pjesnik je uvijek nastojao da uvodni dio kaside, pored formalne dotjeranosti i lahkoće izraza, učini jasnim i primjerenim smislu koji slijedi. Najprikladnijim uvodnim dijelom kaside smatrao se onaj u kojem bi pjesnik odmah na početku svojim stihovima ukazao na osnovni sadržaj ili temu o kojoj će pjevati. Upravo je to jedan od načina na koji Hasan Bošnjak najčešće “otvara”

⁵ Ibid, 390.

⁶ Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (dalje: SYEK), Sütlüce Dergahi Elif ef. 101, fol. 1b–22b.

⁷ Millet Genel Kütüphanesi, Carullah efendi 1032, fol. 327b–329a.

svoje kaside, gdje već u prvom stihu (*ḥusn al-ibtidā'*) navodi ime onoga kome je kasida namijenjena.

U kasidi posvećenoj Miradžu Poslanika, a.s., Hasan Bošnjak u prvom stihu kaže:

لطه رسول لله قد حقق المسرى فآمن و قل ما عشت سبحان من اسرى⁸
Tahi, poslaniku Božijem, putovanje noćno obistinilo se!
Pa dok živiš vjeruj i kazuj: Slavljen nek'je onaj koji učini da noću putuje!

Druga kasida, napisana u pohvalu Hamze, amidže Poslanikova, započinje stihom:

لحمزة عمّ المصطفى الفخر كلّه و حقّ له كثر المديح و قلّه⁹
Hamzi, amidži Poslanikovom, sva hvala neka je!
Cijelo mnoštvo hvalospjeva on zaslužuje!

Pored eksplicitnog izricanja teme, odnosno imena hvaljenog, u uvodu kaside Hasan Bošnjak vrlo često navodi indirektnu pohvalu ili ističe lijepe i općepoznate osobine onoga u čiju čast je kasida spjevana. Epiteta kojima pjesnik u uvodnim stihovima opisuje hvaljenog (*mamdūh*) najčešće su već tradicionalno poznati kao osobine koje karakterišu tu osobu. Tako čitatelj, odnosno slušatelj, i prije samog iskazivanja imena hvaljenog može naslutiti o kome zapravo pjesnik pjeva. S druge strane, uvodeći epitete kao asocijativne oznake u kasidi, pjesnik u književno-estetskom smislu osnažuje dinamiku poetskog teksta i pojačava stepen neizvjesnosti kod čitatelja. Iščekivanje onoga što bi trebalo uslijediti nakon niza asocijacija, čitatelja nagoni na snažniju inkorporiranost u sam tekst. Smjenjivanje epiteta kristalizira se u imenu onoga o kome pjesnik pjeva.

Kasidu posvećenu Ebu Bekru, najboljem Poslanikovom prijatelju i prvom halifi, Hasan Bošnjak započinje stihovima u kojima nabraja osobine kao što su dobročinstvo, darežljivost, hrabrost, što su sve karakteristike koje se u historiji islama poslovično vežu za Ebu Bekra:

⁸ SYEK, Sütlüce Dergahi Elif Ef.101, fol. 2a.

⁹ Ibid., fol. 17a.

و لله ممدوح له الذّكر مادح	بمدح عظيم القدر تحلو المدائح
ففيه غنا عمّا تقول القرايح	همام كفانا ما بدا في صحيحه
طوامى بحار الفضل منها طوافح	هو البرّ عبد الله ذو المنن اللّتى
و لو وردت من كلّ قطر نوازح	و قطرة جود منه لم يرجح نزحها
اذا ما شوت حرّ الوجوه اللوافح	عتيق رضا الرحمن من لفح سخطه
و يا حبّذا بالحقّ ناج و ناجح ¹⁰	ابو بكر الصّدّيق اعظم بجاهه

*Radost pričinjavaju hvalospjevi uzvišeni
Allah Hvaljeni, kojem je i sam spomen pohvala!*

*Junak o kojem nam je dovoljno što znamo iz predaja istinitih
A on potrebe nema za onim što govore daroviti!*

*On rob je Božiji, dobročinitelj čestiti
Čija dobročinstva bi i mora dobrote prepunila!*

*Niti kapljica darežljivosti njegove isušiti se ne može
Pa makar se iscrpla sve do kapi posljednje!*

*Oslobođen voljom Milostivog od zapaha gnjeva Njegova
Kad vrelina jagodica obraze mu je pržila!*

*Ebu Bekr Pravovjerni! Položaj mu uznositi!
O hvaljeni, što Istinom uspio se spasiti!*

Za razliku od navedene kaside posvećene Ebu Bekru, gdje su epiteti kojima se opisuje hvaljeni u tekstu pozicionirani prije njegova imena, kao asocijativna obilježja, u drugoj kasidi posvećenoj Abbasu, amidži Poslanikovom, Hasan Bošnjak epitete kojima opisuje hvaljenog u tekstu pozicionira nakon navođenja njegova imena, dok je u uvodu kaside sadržana pohvala Poslaniku:

و ابهى الدرّ ما يلقى نظيما	عظيم المدح ما وافى عظيما
مديحك من حوى الشرف القديم	و احسن ما سردت به حديثا
كريما يتقى المولى الكريما	و خير الناس تمدح من تراه

¹⁰ SYEK, Sütüce Dergahi Elif Ef.101, fol. 2b–3a.

و من مثل الذى فخر المرجى	به لما حوى القدر الفخيما
هو العباس بسام المحيا	اذا ما الضيق حياه مقيما
ابو الفضل الجميل و خير حبر	بعلم فسر الذكر الحكيم
و صنو ابى الحبيب اجل عم	بنجل اخ حوى الفضل العميما ¹¹

*Divan li je hvalospjev što uzvišenošću obiluje
I što se poput niske bisera nanizanih rasipa!*

*Lijep li je govor nanizan u njemu
Hvalospjev tebi što od vajkada si međ'plemenitima!*

*Najbolji čovjek kog zbog plemenitosti hvali ko god ga ugleda
I koji bogobojazan je spram Gospodara Plemenitoga!*

*Ko može nalikovati onom s kojim se Onaj što nade ispunjava ponosi
Nakon što u njemu sva uzvišenost se sjedini!*

*Abbas lica nasmijana
Ma gdje našao se on tjeskobu razbio je!*

*Ebu Fadl, lijepi i korisnim znanjem obdareni
Što tajnu Opomene Mudre spoznao je!*

*Rođeni brat oca Miljenikovog i amidža mu najčuveniji
Brat koji posjedovaše sve najbolje blagodati!*

Nakon uvodnog dijela, u kojem je iskazana tema ili ime osobe kojoj je kasida namijenjena, Hasan Bošnjak nastavlja sa nizanjem hvalospjeva. Pravila poetskih normi u klasičnoj orijentalno-islamskoj književnosti zahtijevaju od pjesnika da opjevavanje različitih tema, te smjenu fokusa u kasidi mora izvoditi neosjetno i postepeno, tako da ne remeti njenu strukturu, u formalnom i sadržajnom smislu. Zbog toga su upravo ti prijelazi, na neki način, referentna tačka u strukturi kaside gdje pjesnik ponajbolje pokazuje da li i u kojoj mjeri zna i vodi računa o održavanju sklada unutar same kaside.

Iščitavanjem i analizom strukturalnog uređenja kasida Hasana Bošnjaka, može se jasno uočiti da on vrlo vješto i nenametljivo isprepliće

¹¹ SYEK, Sütlüce Dergahi Elif Ef. 101, fol. 7b.

različite podtematske cjeline u kasidi, te u strukturalnom smislu pravi neosjetne prijelaze iz jednog dijela kaside u drugi. Smjenjivanje tema ili nove tematske pasaže u svome pjevanju Hasan Bošnjak uvodi pretežno upotrebom veznika ف ili قد. Kao primjer navest ćemo prijelaz iz hvalo-spjeva u završni dio kaside o Abbasu:

من النسمات ما يحيى شميما	شمائله بها الارواح تحوى
من الشادى بنغمتها نسима	فمل كالغصن ما الانفاس اهدت
و تتبع الصراط المستقيما	و بهم بوداده تسعد و تسعف
تنل قدرا من المولى جسيما ¹²	و بالقدر الجسيم له توسل

*Lijepim osobinama njegovim duše se oživljavaju
Baš kao što vjetar proljetni travu oživljava.*

*Pa, savij se poput grančice koju vjetrovi raspiruju
Pred melodijama pjevača što lahoru nalikuju.*

*Da te naklonost njegova usrećuje i pomaže, zamisli
I Put Ispravni slijedi!*

*Čvrsto ga za pomoć moli
Od Gospodara ćeš snagu veliku dobiti!*

Završnom dijelu kaside u tradicionalnoj arapskoj stilistici nije se posvećivala naročita pažnja. Nedostatak većeg zanimanja za taj dio u strukturi kaside uglavnom se pripisuje činjenici da je dugo vremena kasida zapravo ostala pisana verzija usmene pjesme. Porast interesovanja za proučavanje i analizu završnog dijela počinje da se javlja krajem 10. stoljeća, što se može smatrati i svojevrsnim estetičkim pomakom u razvoju orijentalno-islamske poetike.¹³ Jedan od velikih učenjaka u oblasti arapske stilistike iz tog perioda, Ibn Rašīq al-Qayrawānī (1000–1071)

¹² Ibid., fol. 9b.

¹³ Više o ovome vidjeti: G. A. Von Grunebaum, *Arabic and Persian Literature: Problem of Aesthetic Analysis*, navedeno prema: J. S. Meisami, *Structure and Meaning in Medieval Arabic and Persian Poetry: Oriental Pearls*, Routledge Curson, London, 2003, pp. 90.

o završnom dijelu kaside između ostalog kaže: “Ako je uvod pjesme njezin ključ, onda je završetak njezina brava.”¹⁴

U tom kontekstu, primijetili smo da je u kasidama Hasana Bošnjaka završni dio izuzetno važan dio strukture kaside, jasno definiran i konstituiran kao njen sastavni i važan element. Analiza završetaka svih njegovih kasida navodi na zaključak da ovome dijelu i njegovoj stilskoj i estetskoj uređenosti pjesnik posvećuje pažnju ništa manju, ako ne i veću, od ostalih dijelova kaside. O tome najbolje kazuje sam pjesnik u jednome od svojih stihova:

و ما المنتها قد لاح للخير مبتدا
و جلت لباب الفوز منه المفاتيح¹⁵
Nije li završetak koji dobrom sija početak zapravo!
U njemu su sakupljeni ključevi za Vrata spasa!

U završne stihove pjesnik uglavnom utkiva ključne lekseme, teme ili pjesničke slike uvedene na njenom početku, a u nekim kasidama ide dotle da ponavlja identičan polustih na njenom početku i na kraju, na primjer:

– Prvi bejt kaside posvećene Poslaniku, a.s.:

بانظار طه سائر الخير صائر
و تجلى به ابصارنا و البصائر¹⁶
Putnik na putu dobra Tahu vidjet će
Tek kad se otkrije tad'ćemo progledati i pojmiti.

– Posljednji bejt:

مدا الدهر ما تم الكتاب و انشدت
بانظار طه سائر الخير صائر¹⁷
Dode vrijeme da se knjiga završi i ispjeva
Putnik na putu dobra Tahu vidjet će.

– Prvi bejt kaside sa moralno-didaktičkim sadržajem:

يا نائم الليل عن مولاك لا تنم
و قم لذكراه في الاسحار و اغتم¹⁸

¹⁴ Ibn Rašiq al-Qayrawani, *al-'Umda fi mahāsin al-ši'r wa adabih wa naqdih*, edited by Muḥammad Muḥyiddīn 'Abd al-Ḥāmid, vol. I, Dar al-Jil, Bayrut, 1972, pp. 240.

¹⁵ SYEK, Sūtlüce Dergahi Elif Ef.101, fol. 7a.

¹⁶ SYEK, Sūtlüce Dergahi Elif Ef.101, fol. 15a.

¹⁷ Ibid., fol. 17a.

¹⁸ Ibid., fol. 21a.

*O ti koji noću spavaš, ne zanemaruju svoga Gospodara!
Ustani, priliku iskoristi, sve do jutra zikr Njega čini!*

– Posljednji bejt

وما دعا قبله الداعي و قال دجا
يا نائم الليل عن مولاك لا تنم¹⁹
*Ono što pjesnik u mraku zazivao je već ranije:
O ti koji noću spavaš, ne zanemaruju svoga Gospodara!*

Ponavljanjem istog polustiha u uvodu i završetku poeme, s jedne strane, Hasan Bošnjak naglašava poruku koju taj polustih sadrži, dok, s druge strane, ovo se može protumačiti i kao svojevrсна aluzija na novi početak. Uvođenjem početnih stihova u *presto finale* kaside, pjesnik zapravo iskazuje krajnji stadij samo jedne dimenzije transfera u poetskom djelu. Završetak djela ne treba tražiti u njegovoj strukturi niti u formalnom ustrojstvu već u cijelom nizu drugih, prevashodno duhovnih i misaonih sadržaja, koji i samoj strukturi daju smisao. Stoga, zaključujemo a i pjesnik nam svojim pjesničkim tehnikama poručuje, da njegove intencije nisu primarno ispunjavanje formalnih i estetskih pravila pjesništva koje je poetska tradicija autoritativno nametnula. On se, zapravo, samo služi strukturom i formom kaside kako bi na što bolji i ljepši način oblikovao vlastite misli i poruke upućene recipijentima svoje poezije.

TEMATSKA VIŠESLOJNOST KASIDA

Razvojni put kaside kroz književnu historiju, od arablјanske “realistične poezije” do orijentalno-islamske književnosti, neminovno je bio praćen određenim transformacijama, pa i kada je riječ o tematskim cjelinama kaside. Od prijeislamske arablјanske kaside, orijentirane prvenstveno na ovosvjetske doživljaje i osjećanja koja pjesnika prate na njegovom putu, kasida se u orijentalno-islamskoj književnosti vinula do širokih metafizičkih tumačenja njenih značenja u divanskoj književnosti. Ono što je za sve etape u razvoju kaside kao poetske forme karakteristično jeste to da je ona, u sadržajnom smislu, uvijek egzistirala kao politematsko djelo. U subordinaciji sa glavnom temom pjesnik je u kasidu utkivao različite teme, za koje je smatrao da su pogodne ili u skladu sa poetičkim normama orijentalno-islamske književnosti.

¹⁹ Ibid., fol. 22b.

U književnoj tradiciji u Osmanskom carstvu bili su vrlo frekventni i zanimljivi religijski sadržaji, a teme koje su ulazile u ovaj korpus bile su: spjevovi o Bogu (pjevanje o Božijim lijepim imenima, Božijem Jedinstvu); spjevovi o poslaniku Muhammedu, a.s., (mevludi, miradžije, imena poslanika Muhammeda, opisi njegova fizičkog izgleda, spjevovi o mudžizama); spjevovi o Božijim poslanicima; spjevovi o četverici halifa (Ebu Bekr, Omer, Osman, Ali); spjevovi o pobožnim ljudima i bogougodnicima; poetizirani mitovi o životu h. Alija; spjevovi sa tesavvufskim i moralno-didaktičkim sadržajem.²⁰

U korpus spjevova snažno prožetih elementima islamskog nauka i tradicije ubrajaju se i kaside Hasana Bošnjaka posvećene Poslaniku, a.s., Poslanikovim drugovima – Ebu Bekru, Hamzi i Aliji, pripadnicima Poslanikova ummeta, te kaside moralno-didaktičkog sadržaja.

Pohvale Poslaniku, a.s., Hasan Bošnjak iskazuje u zasebnim kasidama, ali i kroz brojne stihove u drugim kasidama u kojima hvalospjev Poslaniku nije centralna tema. Stihove sa blagosiljanjem i pohvalom Poslanika pjesnik pozicionira na različita mjesta u tekstu – u uvodu, hvalospjevu ili na završetku kaside. Uobičajeno, to je isticanje lijepih, pohvalnih osobina Poslanika, a.s., spominjanje određenih događaja koji se prema predajama i tradiciji odnose na Poslanika, a.s., te molba za njegov blagoslov i zagovor kod Uzvišenog Boga.

Među Poslanikovim drugovima pjesnici su najčešće pisali kaside pohvalnice četverici prvih halifa (tzv. *hulafā' al-rāšidīn*) – Ebu Bekru (Abū Bakr), Omeru ('Umar), Osmanu ('Uṭmān) i Aliji ('Alī), ali i nekim drugim istaknutim ashabima.

Do sada nam je poznato da je Hasan Bošnjak napisao kaside pohvalnice Ebu Bekru, Hamzi, Abbasu i Aliji. Kaside posvećene drugovima Poslanika, a.s., za pjesnika su bile prilika ne samo da se izrekne pohvala njima, već da se spomenu i određeni značajni događaji iz historije islama, a čiji su oni bili direktni sudionici ili prilikom kojih su se isticale neke njihove karakterne osobine, poput časti, dobrote, hrabrosti i junaštva. Najčešće su to situacije i događaji koji se vežu za važne bitke u historiji islama, poput bitaka na Bedru i Uhudu. Pored toga što su ovo prve dvije bitke u kojima su se sukobile muslimanska i nevjerna vojska, ove bitke zbog svojih univerzalnih poruka koje nose za muslimane

²⁰ Više o ovome vidjeti: Amina Šiljak-Jesenković, "Spjevovi o Poslaniku u divanskoj poeziji: Primjer *Mevluda / Miradžije* Salahuddina Uṣṣākija Salāhija", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 61/2011, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2012, 152–154.

u svakom vremenu i mjestu u islamskoj kulturi i tradiciji zauzimaju posebno mjesto.

Izdvojili smo neke zanimljive detalje i dešavanja u vezi sa bitkom na Bedru, a koje Hasan Bošnjak spominje u svojim kasidama. Prema historijskim izvorima, ujutro uoči same bitke jedan od neprijateljskih vojnika pod imenom al-Aswad b. ‘Abd al-Aswad pokušao je doći do kanala sa vodom koji je bio na prostoru na kojem se utaborila muslimanska vojska. U toj nakani, na putu mu se ispriječio Hamza i tom prilikom mu nanio smrtonosne povrede. Taj događaj Hasan Bošnjak prikazao je sljedećom pjesničkom slikom:

و في يوم بدر جرّع الاسود الرّدى   بأبيض من زرق العدا طاب علّه
Na dan Bedra Esveda u crno on je zavio
Bijelom sabljom dušmana u modro-plavo je obojio!

Dalje, bitka na Bedru otpočela je dvobojem trojice muslimanskih vojnika sa trojicom vojnika iz neprijateljskog tabora. Među tim prvim borcima, s muslimanske strane bio je Hamza koji je u dvoboju sa jednim od prvaka i uglednika plemena Qurayš, Šayba Ibn Hāšimom, svome protivniku nanio smrtne povrede. Evo kako je taj događaj opjevao Hasan Bošnjak u stihu:

و شبيبة رأس الكفر خضّب بالدمّا   و زلّت بها في الحين للحين رجله²¹
Šejba, poglavara nevjerničkog, krvlju obojio je
I u nju istog trenu i noge njegove posrnuše!

Također, u kasidi o Hamzi spominje se i bitka na Uhudu u kojoj je Hamza podmuklo ubijen:

و كلّ شهيد حلّ في احد له   مقام سما فوق السماء محلّه²²
Tako ti svih šehida Uhuda
Neka njegov položaj uzdignut bude iznad svoda nebeskoga!

Bitku na Uhudu Hasan Bošnjak spominje i u drugom kontekstu, u kasidi o Ebu Bekru, kada hvali hrabrost, mudrost i razboritost koju je on tom prilikom pokazao. Za bitku na Uhudu veže se čitav niz proturječnih

²¹ SYEK, Sütlice Dergahi Elif Ef. 101, fol. 17a–17b.

²² Ibid., fol. 18a.

događaja, od prividne pobjede do slabljenja i poraza muslimanske vojske, a sve zbog odbijanja poslušnosti jedne grupe ljudi spram naredbe Poslanika, a.s., što se pokazalo kao katastrofalna pogreška koja je rezultirala slabljenjem vojnog položaja muslimanske vojske i, na koncu, ranjavanjem samog Poslanika, a.s.²³ Prisebnost i odvažnost svih onih koji su ostali uz Poslanika, a.s., tokom nemilih događaja u ovoj bici, među kojima je bio i Ebu Bekr, bila je od presudne važnosti u tome trenutku, ali i pouka i primjer za buduće generacije muslimana. O Ebu Bekrovoj hrabrosti i razboritosti Hasan Bošnjak kaže:

حكى احدا فى الصبر للأمن و الحجى   ثباتا و قد خفت عقول رواج²⁴
Zborio je na Uhudu o povjerenju ustrajnom i odanosti čvrstoj
Kada razboritost bijaše popustila!

Moralno-odgojne poruke i savjeti, te preporuke za ponašanje u skladu sa propisima islama neizostavan su dio svih poetskih vrsta orijentalno-islamske književnosti, pa tako i kasida. Pjesnici nerijetko posredstvom svojih stihova nastoje prenijeti moralno-didaktičke pouke, te bez obzira na strukturu i tematsku uređenost kaside, barem u nekoliko stihova nastoje uvesti motive morala, ćudoređa, lijepog ponašanja itd. Vrlo često se taj motiv oživotvoruje primjerom hvaljenog ili neke druge istaknute ličnosti iz historije ili pak pjesnik se direktno obraća čitateljima, kao Hasan Bošnjak u sljedećim stihovima:

و قولو ادعوا الاهواء انّ رياحها   لعارض ما يردى النفوس لواقع
 هلموا على حلو القضاء و مرّه   و عيش رضا يرعاه منّا الممالح
 و منّوا بقول يخصم الخصم حكمه   و صالحه يرقى و ينحط طالح²⁵
Govorite i na strasti upozoravajte,
vjetrovi njihovi prolazni, duši propast donose.

Hajdete ka onom što suđeno je, bilo slatko ili gorko
štit od gorčine u životu bit će nam Božije zadovoljstvo.

²³ Više o bici na Uhudu vidjeti: Martin Lings, *Muhammed – život njegov osnova na vrelima najstarijim*, prijevodi bilješke Rusmir Mahmutćehajić, Oslobođenje, Sarajevo, 1995, 194–206.

²⁴ SYEK, Sütlüce Dergahi Elif Ef. 101, fol. 4a.

²⁵ SYEK, Sütlüce Dergahi Elif Ef. 101, fol. 5a.

*U prepirci sa protivnikom dobrostivi budite
njegova mudrost i dobrota razvijat će se, a pokvarenost slabit će.*

Uvođenje moralno-didaktičkih sadržaja u kaside u skladu je sa poimanjem književnosti u orijentalno-islamskoj tradiciji, prema kojem se književnost shvaća kao sredstvo kojim se čovjek poučava, odgaja i moralno usavršava. Zbog toga i sva književna djela prema zakonima krasnorječivosti moraju sadržavati punoću misli iskazanu kroz “dotjeranu formu čiji je ideal sa što manje riječi iskazati što puniji sadržaj.”²⁶ U skladu s tim, orijentalno-islamska književnost je pred sve one koji učestvuju u književnim procesima ispostavljala zahtjev i otvorenost za intelektualno, moralno i duhovno napredovanje te posjedovanje određenih predznanja. Sve kaside Hasana Bošnjaka protkane su snažnim moralno-didaktičkim porukama, čime pjesnik uz sve ostale formalne, strukturalne i sadržajne karakteristike svojih kasida, još jednom potvrđuje da su njegove kaside sredstvo putem kojeg on oblikuje ideje, poruke i saznanja upućene čitateljima.

KUR'AN KAO INSPIRACIJA I SEMANTIČKI UZOR PJESNIKU HASANU BOŠNJAKU

Pored poznavanja poetike i poetičkih normi bilo je više nego poželjno da pjesnici posjeduju određeno znanje iz kur'anskih i hadiskih znanosti, historije islama, arapskog, turskog, perzijskog jezika i druga opća saznanja, kako bi njihova poezija mogla ispuniti sve zahtjeve orijentalno-islamske poetike i književne tradicije.

U islamskom kulturno-civilizacijskom krugu *Kur'an* je taj koji osmišljava forme stvaralaštva, s težnjom stalnih razmicanja granica toga kruga, jer uspijeva realizirati svoj utjecaj u univerzumu formi i izvan arapskog jezika, odnosno arapskog govornog područja. *Kur'an* je postavljen u univerzumu tih formi kao epicentralni, oko kojeg orbitiraju sve druge forme. Djelujući na ovaj način, Tekst ne ostavlja izvan svoga utjecaja nijedan vid čovjekove akcije. Kur'anski tekst, iako siguran u svoju nadmoć, velikodušno poziva i podstiče na razvijanje umjetničkih formi. Kao takav, on predstavlja stalan književno-estetski izazov u ci-

²⁶ Esad Duraković, *Prolegomena za historiju književnosti orijentalno-islamskoga kruga*, Connectum, Sarajevo, 2005, 123.

jeloy orijentalno-islamskoj kulturi, dok je u arapskoj posebno, oduvijek imao status nedostižnog uzora.²⁷

Budući da je pjesnik čija se poezija i djelo predstavlja u ovom radu bio islamski učenjak, logično je da ona obiluje religijskim motivima, te da je u određenoj mjeri inspirirana *Kur'anom* i vjerovjesničkim Hadisom. Naime, Hasan Bošnjak ostvaruje suptilne veze sa kur'anskim tekstom koje i čitaoci neupućeni u kur'anski tekst i diskurs naprosto ne mogu otkriti.

Istraživanje i analiza kur'anskog podteksta koji se otkriva u poeziji Hasana Bošnjaka polazi od ključnih leksema, rečeničkih konstrukcija i sintagmi koje pjesnik koristi u svojim stihovima, a koje nedvojbeno upućuju na kur'anski predtekst. Kao i u slučaju drugih intertekstualnih povezivanja, i u ovom je moguće prepoznati nekoliko vrsta ili na nekoliko razina raspoređene intertekstove. Vrlo važna stvar koja kao jedna od hipoteza ovog rada treba biti naglašena, a proizlazi iz gore navedenih razmatranja, jeste to da se u poeziji ovog pjesnika traga za stilski markiranim intertekstualnim vezama između poezije i Svetog teksta islama. Ovo podrazumijeva analizu poetičkih konsekvenci ovakvog tekstualnog povezivanja, odnosno pronalaženje odgovora na pitanje zašto pjesnik u svoj tekst priziva kur'anski kontekst i značenja i kakvi su poetički i semiotički efekti tog postupka, te kako i u kojoj mjeri pozitivno ili negativno to utječe na njenu umjetničku i poetičku vrijednost. Slijede primjeri koji će ukazati na dominantne postupke intertekstualnog povezivanja poezije ovog pjesnika i *Kur'ana*, te njihove poetičke i stilske efekte.

U jednoj od svojih kasida Hasan Bošnjak ovako kaže:

بهم طمعا ندعوك رب و خفية   دعاء تقي بالتقى لك شغله²⁸
Njima te ponizno i u sebi Gospodaru, zovemo,
Zaokupljeni molitvama i bogobojaznošću.

Preko leksema طمعا خفية upotrebljenih u istom ili sličnom gramatičkom obliku kao i u *Kur'anu*, ovi su stihovi povezani sa nekoliko ajeta:

²⁷ Za više informacija o položaju *Kur'ana* u orijentalno-islamskoj kulturi i njegovom utjecaju na istu, preporučujemo da se konsultiraju djela prof. dr. Esada Durakovića, *Orijentologija. Univerzum sakralnoga teksta*, Tugra, Sarajevo, 2007., i *Stil kao argument. Nad tekstom Kur'ana*, Tugra, Sarajevo, 2009., te Durakovićev rad: "Estetička i poetička pozicija *Kur'ana* u orijentalno-islamskoj kulturi", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 58/2008., Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2009., 33–72.

²⁸ SYEK, Sütlüce Dergahi Elif ef., 101, fol. 18a.

تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ رَبِّهِمْ خَوْفًا وَطَمَعًا وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ.

*Bokovi njihovi se postelja lišavaju i oni se Gospodaru svome iz straha i želje klanjaju, a dio onog što im Mi dajemo udjeljuju.*²⁹

وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِّنَ الْمُحْسِنِينَ.

*I ne pravite nered na Zemlji, kad je na njoj red uspostavljen, a Njemu se molite sa strahom i nadom; milost Allahova je doista blizu onih koji dobra djela čine.*³⁰

قُلْ مَنْ يُنَجِّيكُمْ مِّنْ ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً لَّئِنْ أَنجَانَا مِنْ هَٰذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ.

*Reci: "Ko vas iz strahota na kopnu i moru izbavlja kad Mu se i javno i tajno ponizno molite: 'Ako nas On iz ovoga izbavi, sigurno ćemo biti zahvalni!'"*³¹

ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ.

*Molite se ponizno i u sebi Gospodaru svome, ne voli On one koji se previše glasno mole.*³²

Treba naglasiti kako pjesnik u stih ne transponira ni ajet niti dio ajeta, već nekoliko leksema koje tek s poznavanjem konteksta, kako kur'anskog tako i konteksta poeme, možemo dovesti u vezu sa Svetim tekstom. Zanimljivo je upravo to da lekseme izdvojene iz konteksta ni po čemu nisu posebne niti karakteristične, te same po sebi ne upućuju nužno na kur'anski tekst. One ne ukazuju na neku od dominantnih kur'anskih tema, događaja koje opisuje, kazivanja, ličnosti ili propisa, pa je upravo zbog toga i otežano prepoznavanje njihove povezanosti sa kur'anskim tekstom. U stihovima pjesnik naglašava da ponizno moli Boga posredstvom dobrih ljudi i Poslanika, a.s., što nije nimalo čudno niti posebno neobično za religijsku poeziju, i što ovaj stih čini lahko razumljivim. Međutim, tek uz poznavanje navedenih kur'anskih ajeta u

²⁹ Kur'an, 32:16.

³⁰ Kur'an, 7:56.

³¹ Kur'an, 6:63.

³² Kur'an, 7:55.

kojima se predmetne lekseme navode u sličnom ili istom gramatičkom obliku i značenju otkrivamo da intertekstualna veza postoji. Uz vezu sa kur'anskim tekstom značenje stihova se donekle proširuje i pojačava se njihova ekspresija. Stihovi dobivaju dodatnu važnost zbog veze sa Svetim tekstom, ali isto tako njihova poruka je sveobuhvatnija, a pjesnička slika ljepša. U ovom slučaju, a s obzirom i na značenje predočenih referentnih ajeta to je ne samo molitva učinjena iz strahopoštovanja i nade, već i milost i spas Božiji spomenuti u ajetima. Tako uz pjesnikovu vrlo jasno i jednostavno izrečenu skrušenu molitvu, u ovaj stih, ali i poemu generalno, ulaze i neka od značenja koja impliciraju ajeti, a to su u prvom redu milost i spas koji su dovedeni u vezu sa skrušenošću i nadom. Sve ovo nam govori da kur'anski kontekst nesumnjivo proširuje i obogaćuje stih ili poemu.

Važno je naglasiti kako kur'anski kontekst s kojim se u ovom slučaju pjesnik povezuje preko navedenih leksema, nema nužno funkciju sakraliziranja same poeme niti je to uopće pjesnikova intencija. Pjesnik je duboko svjestan da njegova poema ne može i ne smije ni na koji način preuzeti ingerencije Svetoga teksta, pa makar i na mikrostrukturama izraženim u jednom ili dva stiha. Povezanost sa sakralnim tekstom koja se, kako vidimo, odvija kroz šifrirane lekseme, ne mora nužno značiti njegovu sakralizaciju, već prije semiostilistički postupak kojim pjesnik, osim što daje dodatnu važnost svojim stihovima, afirmira i sam Sveti tekst kao apsolutni semantički uzor, pa na planu značenja uspijeva obogatiti vlastitu poemu.

Zanimljivo je intencionalno uvođenje kur'anskog konteksta kako bi se ukazalo na temu koja ne samo da ne odudara, već se potvrđuje temom iz ajeta. Pjesnik ovim postupkom ističe svoju snažnu i jasnu upućenost na *Kur'an*, vežući se za temu i značenje kur'anskih ajeta. Suštinski, tema je mogli bismo reći, skoro potpuno podudarna sa temama u ajetima. Jedina razlika, odnosno svojevrsan pjesnikov dodatak u sada već "izmiješanim" značenjima (ajeta i stiha), jeste što pjesnik navodi da preporučene molitve vrši preko Poslanika, a.s., i dobrih ljudi. Pjesniku je bitno da, kur'anskim kontekstom kojeg prenosi u stihove, potvrdi svoj iskaz i to čini leksemama koje navodi u istom gramatičkom obliku kao što su navedene i u ajetima. Enigmatičnost ostaje prisutna i dalje za recipijente čije poznavanje kur'anskog diskursa nije dovoljno široko, pa ne uspijevaju prepoznati navedene lekseme kao kur'anske, te tako ne uspijevaju stupiti u kontak sa navedenim ajetima.

Sličan postupak prisutan je i u sljedećim stihovima:

تفضل بغفران الذنوب جميعا فانك كريم ليس يحصر فضله³³
Počasti nas Gospodaru oprostom od grijeha svih,
Ti si Plemeniti, dobrotu Tvoju niko ne može da obuhvati.

Stihovi su u direktnoj vezi sa ajetom:

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ
 الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْعَفُورُ الرَّحِيمُ.

*Reci: "O robovi Moji koji ste se prema sebi ogriješili, ne gubite nadu u Allahovu milost! Allah će, sigurno, sve grijehе oprostiti; On, doista, mnogo prašta i On je milostiv."*³⁴

U ovom slučaju postoji jasna veza između pjesnikove molbe *تفضل جميعا* i kur'anskog iskaza iz ajeta *يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا*. Dakle, nije samo posrijedi prenošenje kur'anskog konteksta, u smislu obećanja da će Bog sve grijehе oprostiti, već i jednim dijelom eksplicitnog kur'anskog iskaza. Navedena tvrdnja je u ajetu iskazana kroz glagolski oblik *يَغْفِرُ* – u trećem licu jednine, a u stihu kroz oblik glagolske imenice *غفران*. Ostatak iskaza (*الذُّنُوبَ جَمِيعًا*) doslovno je prenesen, gramatički i sintaksički.

Postupak eksplicitnog povezivanja i usaglašavanja sa temom navedenom u ajetu može se shvatiti kao pjesnikova želja da vokabularom i sintaksičkom konstrukcijom iz *Kur'ana* koju tek djelomično mijenja, potvrdi svoj iskaz i da mu dodatnu važnost. Pjesnik, kada je u pitanju veza sa *Kur'anom*, želi jasno iskazati svoj stav ili molbu, potvrđujući to jasnim kur'anskim kontekstom. Nema tu neke začudne suptilnosti i taj pjesnikov potez je potpuno intencionalan. Tako se kao dominantna poetska strategija Hasana Bošnjaka, bar kada je u pitanju povezivanje sa *Kur'anom*, predstavlja potvrđivanje vlastitih ideja, tvrdnji i iskaza kur'anskim intertekstom. Nikakvo interveniranje i oblikovanje na višim razinama, izuzev blagog interveniranja u formiranju konstrukcije koja aludira na *Kur'an*, nije primjetno kod ovog pjesnika. On se ne "igra" značenjima, niti mu je želja da unedogled proširuje svoja značenja i obogaćuje i uljepšava svoje pjesničke slike preko kur'anskog konteksta.

Evo još nekoliko primjera koji će posvjedočiti navedene tvrdnje:

³³ SYEK, Sütluçe Dergahi Elif ef., 101, fol. 18a.

³⁴ *Kur'an*, 39:53.

يقال إليه اشفع تشفع و سل تسل و قل ما تشاء و الله ذو الطول غا فر³⁵
I bit će mu rečeno: Zauzimaj se, posreduj, darivaj i moli!
Reci šta želiš, Allah obilato daruje i On oprost voli.

Stih u svoj kontekst priziva veoma jasna značenja iz sljedećeg ajeta:

غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ ذِي الطُّوْلِ إِلَّا إِلَهَ إِلَّا هُوَ إِلَهٌ الْمَصِيرُ.
*Knjigu objavljuje Allah, Silni i Sveznajući, koji oprašta grijehe i prima pokajanje, koji strahovito kažnjava i obilno nagrađuje; drugog boga osim Njega nema, Njemu se sve vraća.*³⁶

Ključne lekseme i konstrukcije ذو الطول غا فر i ذو الطول nesumnjivo prizivaju značenje spomenutog ajeta i njegov kontekst. Pjesniku je bitno da o važnim i egzistencijalnim temama kao što su oprost i spas od Božije kazne govori vežući se za kur'anski tekst i kur'anske riječi.

Zanimljiva i u jednom smislu kompleksnija veza s *Kur'anom* ostvaruje se u sljedećim stihovima:

و فتحا مبينا هبه منك و نصره بها مسلم يعلو و يسفل كافر³⁷
Sigurnu mu daruj pobjedu i pomoć ukaži,
Kojom uzdignućes vjernike a nevjernike ponizit.

U prvom redu spomenuti stih veže se za početne ajete sure *al-Fath*:

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ
 وَيَهْدِيكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا وَيَنْصُرَكَ اللَّهُ نَصْرًا عَزِيمًا.

*Mi ćemo ti dati sigurnu pobjedu. Da bi ti Allah ranije i kasnije krivice oprostio, da bi blagodat Svoju tebi potpunom učinio, da bi te na Pravi put uputio. I da bi te Allah pobjedonosnom pomoći pomogao.*³⁸

U ovom slučaju atributska sintagma فَتْحًا مُّبِينًا doslovno je prenesena iz ajeta bez ikakvih intervencija. Pjesnik je navodi u akuzativu, pozicionirajući je u svojoj rečenici kao objekat. Stih je vrlo zanimljivo, kako značenjski tako i strukturalno, povezan s ajetom. Naime, ajet u svom prvom dijelu naglašava da će Bog zasigurno podariti pobjedu Svome

³⁵ SYEK, Sütlüce Dergahi Elif ef., 101, fol. 15b.

³⁶ *Kur'an*, 40:2–3.

³⁷ SYEK, Sütlüce Dergahi Elif ef., 101, fol. 16b.

³⁸ *Kur'an*, 48:1–3.

Poslaniku, a.s., dok se na kraju ajeta spominje sigurna i pobjedonosna pomoć koja će biti veličanstvena. Stih referira i na prvi i na posljednji dio ajeta. Dakle, pjesnik u svom stihu na početku priziva pomoć od Boga (و فتحا مبينا هبه منك), čime aludira na Božije obećanje iz ajeta, a drugim dijelom, tačnije leksemom نصره, referira na izvjesnu i veličanstvenu pobjedonosnu pomoć, spomenutu na kraju ajeta. U ovom slučaju pjesnik, ne samo da karakterističnim leksemama ili konstrukcijama referira na kur'anski ajet, već i njihovim formalnim rasporedom u stihu koji odgovara rasporedu navedenih tvrdnji (Božijih obećanja o pobjedi i pomoći) spomenutih u ajetu. U istim se stihovima, tačnije u drugom polustihu, također prepoznaje i indirektni kur'anski intertekst, odnosno nešto udaljenija veza sa ajetom iz sure *al-Tawba*:

إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِي اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَىٰ ۗ وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا ۗ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ.

*Ako ga vi ne pomognete – pa pomogao ga je Allah onda kad su ga oni koji ne vjeruju prisilili da ode, kad je s njim bio samo drug njegov, kada su njih dvojica bila u pećini i kada je on rekao drugu svome: “Ne brini se, Allah je s nama!”, pa je Allah spustio smirenost na druga njegova, a njega pomogao vojskom koju vi niste vidjeli i učinio da riječ nevjernika bude donja, a Allahova riječ, ona je – gornja. Allah je silan i mudar.*³⁹

Ovdje Hasan Bošnjak posebice izražava svoj hermeneutički odnos prema kur'anском podtekstu, a samim time i svoju vezu sa tim Tekstom čini suptilnijom. Naime, stihovi jasno govore o Božijoj pomoći i pobjedi koje se traže kroz molitvu. Ključnim leksemama نصره i فتح te sintagmom نصره stihovi su vezani za uvodne ajete sure *al-Fath*. Međutim, iste lekseme u kombinaciji sa sintaksičkim konstrukcijama يسفل i مسلم يعلو i كافر iz drugog stiha, nesumnjivo posredno prizivaju i značenja ajeta iz sure *al-Tawba* u kojem je, što je znakovito, također tema Božija pomoć Poslaniku, a.s., (إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ) *Ako ga vi ne pomognete – pa pomogao ga je Allah*). Vidljivo je da pjesnik koristi glagolske oblike koji imaju isti korijen i značenje kao i lekseme السُّفْلَىٰ i العُلْيَا koje se navode u ajetu. Upotreba oblika koji imaju istu morfološku i semantičku osnovu kao i lekseme iz spomenutog ajeta ukazuje na postojanje kur'anskog

³⁹ *Kur'an*, 9:40.

podteksta. Hasan Bošnjak vrlo kreativno obogaćuje svoje stihove tako što na određeni način u svrhu pojačanja značenja stiha interpretira ajet iz sure *al-Tawba*. Zapravo, pjesnik vrlo lijepo kombinira ključne tvrdnje iz ajeta, a to su darovanje pomoći Poslaniku, a.s., i vjernicima, te unižavanje riječi nevjernika, a uzdizanje Božije riječi i u svom stihu ih sažima u vlastitu interpretaciju. Tako Božija pomoć, te uzdizanje Božije, a unižavanje nevjerničke riječi, u pjesnikovoj poemi postaju personifikacija uzdizanja vjernika, a unižavanja nevjernika.

Sljedeći primjeri također će pokazati pjesnikovo opredjeljenje da svoje teme i predmete o kojima govori potvrđuje vezama sa kur'anskim podtekstom:

و قل يا أرحم الرحماء يا من   بخلق لم يزل برا رحيمًا⁴⁰

*I reci: O Najmilostiviji od svih milostivih,
Ti koji čovječanstvu Dobročinitelj Milostivi si.*

Spomenuti stihovi su u direktnoj vezi sa sljedećim ajetom:

إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلُ نَدْعُوهُ إِنَّهُ هُوَ الْبَرُّ الرَّحِيمُ.

*Mi smo Mu se prije klanjali, On je, doista, Dobročinitelj i Milostivi.*⁴¹

Veza je zaista jasna, nema nikakve enigmatičnosti niti proširivanja značenja ili pjesničkih slika. Stihovi su uputa da se učini dova, da se vjernici mole Bogu. Ajet upravo govori o vjernicima koji su se molili Bogu i polagali nade u Onoga Koji je Milostivi Dobročinitelj. Na djelu je vrlo čvrsta veza stihova s kur'anskim ajetom: pjesnik praktično savjetuje da vjernici budu poput onih koji se spominju u ajetu.

U kasidi posvećenoj Ebu Bekru pjesnik za njega kaže:

و صحبته كالصبح برهان صدقه   بمنطوق ثاني اثنين في الذكر واضح⁴²
*Njegovo prijateljstvo poput jutra iskrenost posvjedočuje,
Iz govora Sanije-snejni u Opomeni sasvim to jasno je.*

Naglašena konstrukcija *ثاني اثنين* je ustvari eksplicitni dio ajeta koji govori o slučaju kada su se Poslanik, a.s., i Ebu Bekr sklonili od nevjer-

⁴⁰ SYEK, Sütlüce Dergahi Elif ef., 101, fol. 7b.

⁴¹ *Kur'an*, 52:28.

⁴² SYEK, Sütlüce Dergahi Elif ef., 101, fol. 3b.

nika u pećinu i kada je svome drugu Poslanik, a.s., rekao, kako stoji u *Kur'anu*: *لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا*: “Ne brini se, Allah je s nama”.⁴³

إِلَّا تَتَصَرَّوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِي اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَىٰ ۗ وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا ۗ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ.

*Ako ga vi ne pomognete – pa pomogao ga je Allah onda kad su ga oni koji ne vjeruju prisilili da ode, kad je s njim bio samo drug njegov, kada su njih dvojica bila u pećini i kada je on rekao drugu svome: “Ne brini se, Allah je s nama!”, pa je Allah spustio smirenost na druga njegova, a njega pomogao vojskom koju vi niste vidjeli i učinio da riječ nevjernika bude donja, a Allahova riječ, ona je – gornja. Allah je silan i mudar.*⁴⁴

Ajet u kojem je spomenut ovaj slučaj jedan je od ajeta koji se veoma često se citiraju kada se govori o Hidžri Poslanika, a.s., ili o njegovom prijateljevanju sa Ebu Bekrom. Tako je i spomenuta konstrukcija ثَانِي اثْنَيْنِ – *Drugi od dvojice* – koja ustvari predstavlja kategorizaciju, postala jedna od osnovnih osobina Ebu Bekra kao najprisnijeg i najiskrenijeg prijatelja Poslanikovog, a.s., te njegov nadimak. Ebu Bekr je, osim kao *al-Šiddīq* Istinoljubivi, bio među muslimanima poznat i kao *Sanije-snejn* ili Drugi od dvojice, odnosno Poslanikov, a.s., Drug iz pećine. Kako se spomenuti događaj desio za vrijeme Hidžre, a spašavanje Poslanika, a.s., i njegovog druga potvrdilo ispravnost vjere i Božiju pomoć, tako je ovaj slučaj poprimio epske razmjere i o njemu je mnogo pisano i u prozi i u poeziji. Slučaj spomenut u ajetu predstavlja jedno od općih mjesta u historiji islama i u orijentalno-islamskoj književnosti, dok sintagma preuzeta iz ajeta predstavlja jedan od najsnažnijih motiva u poeziji posvećenoj Poslaniku, a.s., i Ebu Bekru. Upotrebljavajući ovu sintagmu, pjesnik, osim što referira na spomenuti ajet i tako svoj stih značenjski obogaćuje, pokazuje da komunicira i sa tradicijom i da je involviran u sistem njenih vrijednosti. Iako je pjesnik vrlo eksplicitan i jednostavan u izrazu, navođenjem ove sintagme on postiže određeni stepen oneobičenja i začudnosti, jer samo utkivanje ove sintagme u sintaksu stiha već predstavlja svojevrsnu začudnost bez obzira na to koja značenja sintagma implicira. Sintagma ostavlja recipijenta u blagom čuđenju,

⁴³ *Kur'an*, 9:40.

⁴⁴ *Kur'an*, 9:40.

naročito onog kojem manjka znanja iz historije islama i *Kur'ana*. Na ovaj način pjesnik, iako opredijeljen za eksplicitnost, donekle postiže i enigmatičnost u izrazu.

U sljedećem stihu pjesnik kaže:

و سلم ما بدا با لمسك ختم   و ردد من شدا الصوت الرحيم⁴⁵
Prenesi pečatom pozdrav njima od mošusa,
Onog što neprestano umilnim glasom pjevao je.

U stihovima je prisutna vrlo zanimljiva veza sa ajetima iz sure *al-Muʿaffifūn*:

إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ. عَلَى الْأَرَائِكِ يَنْظُرُونَ. تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ.
 يُسْقَوْنَ مِنْ رَحِيقٍ مَخْتُومٍ. خِتَامُهُ مِسْكَ وَفِي ذَلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ.
*Dobri će, zaista, u nasladama boraviti, sa divana gledati, na licima njihovim prepoznaćeš radost sretna života, daće im se pa će piće zapečaćeno piti, čiji će pečat mošus biti – i neka se za to natječu oni koji se hoće natjecati!*⁴⁶

U ovim stihovima pjesnik konstrukcijom *با مسك ختم* u sjećanje priziva svu ljepotu značenja spomenutog ajeta i tako svoj izraz čini potpunijim i ljepšim. Zna li se da ajet govori o sretnicima koji će u vječnosti uživati i ispijati mošusni nektar, pjesnikova slika zaista postaje ljepša, dok na planu značenja pjesnik postiže vrlo značajne efekte.

Hasan Bošnjak, iako rijetko citira eksplicite dio ajeta, navodi ključne lekseme i konstrukcije iz referentnih ajeta kako bi ukazao na istu ili makar sličnu tematiku kao i u ajetima. Naprimjer ako govori o pobjedi muslimana ili nekog muslimanskog junaka koji je od Boga potpomognut, on će se pozivati na ajet ili ajete koji govore o Božijoj pomoći (npr. prvi ajet sure *al-Faṭḥ* u stihu u kojem moli za pobjedu muslimana). Ovaj pjesnik uglavnom nije toliko enigmatičan u svom referiranju na *Kur'an*, ne zato što mu manjka umješnosti ili pjesničke vještine, već zato što želi da impliciranim ajetom, koji navodi preko ključnih riječi i sintagmi, direktno ukaže na ono o čemu govori u stihu. Treba naglasiti i to kako prevalencija naglašene upućenosti na *Kur'an* kod pjesnika potvrđuje njegovu idejnu opredijeljenost. Naime, način referiranja na

⁴⁵ SYEK, Sütlüce Dergahi Elif ef., 101, fol. 8a.

⁴⁶ *Kur'an*, 83:26.

Kur'an potpuno je u skladu sa njegovim religijskim opredjeljenjem koje svjedoči o pjesnikovom tradicionalnom razumijevanju islama.

Ova semioza u kasidama, kao što su primjeri posvjedočili, odvija se tako da pjesnik putem određenih leksema, sintagmi i konstrukcija (konektora ili dualnih znakova) “doziva” kur'anski tekst kako bi potvrdio, proširio i uljepšao svoj vlastiti i unutrašnji predočeni svijet pjesme. Na ovaj se način kur'anski konteksti prizvani u svijet poeme preko spomenutih konektora “razlijevaju” i šire u semantičkom prostoru stihova proširujući, oneobičavajući i uljepšavajući njihov svijet.

Preko kur'anskog interteksta poezija Hasana Bošnjaka markira svoju posebnost u odnosu na poeziju koja nema tako jake veze sa kur'anskim tekstom. Kur'anska riječ ili sintagma u poemu se integrira na različite načine i to kao leksema koja predstavlja markirani predmet prikazivačkog diskursa, svojom izražajnom formom ulazeći u njega, ali i inkorporirajući se na druge načine u poemu, pri čemu dolazi do međusobnih idejno-stilskih interferencija u pjesničkoj strukturi. Ovakvi tipovi prezentiranja, za koje možemo reći da su dominantni u poeziji Hasana Bošnjaka, nazivaju se transpozicijskim tipovima.⁴⁷

U poeziji Hasana Bošnjaka, kada je kur'anski intertekst u pitanju, transpozicija se u intertekstualnoj prezentaciji ostvaruje kao citat ključnih leksema ili sintagmi, te rečeničkih konstrukcija, ili reproduciranje elemenata manjih tematskih cjelina iz kur'anskih kazivanja koji su aktualizirani i specificirani u postojećem prototekstu. Ova građa se u prvom slučaju uvijek preslikava kur'anskim riječima koje samo upućeni recipijent može prepoznati, jer ga na to usmjerava kur'anski kontekst, dok je u drugom slučaju iskazana i “drugim riječima” pjesnikovim, pri čemu se, naravno, u zavisnosti od teme, čuvaju nazivi i imena preuzeta iz *Kur'ana*. Primjetno je, također, da pjesnik ne poseže za navođenjem eksplicitnog kur'anskog citata u svojim stihovima, već najčešće se sa *Kura'nom* povezuje preko ključnih leksema ili konstrukcija. Da bi se uveo kur'anski ajet u stihove, trebalo bi ga na formalnom planu uklopiti u metar i rimu stiha što nije jednostavno učiniti. Međutim, kako pjesniku nije cilj da se pokazuje i diči svojim poznavanjem *Kur'ana*, tako nije ni presudno hoće li ajet biti citiran u izvornom obliku ili kroz parafrazu. S druge strane, bilo bi potpuno opravdano pretpostaviti da pjesnik iz poštovanja prema ajetima ne želi da ih u izvornom obliku prenosi u

⁴⁷ Vidjeti: Marko Juvan, “Pjesme u stereofoniji: intertekstualne figure i čitanje”, u *Tropi i figure*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1995., 505.

stihove, jer smatra kako nije dolično da se miješa eksplicitni kur'anski tekst sa poezijom. Na ovaj način pjesnik uspijeva u potpunosti ispoštovati kur'anski tekst, ne miješajući ga sa poezijom jer mu tu, makar u eksplicitnom obliku, ne priliči da bude.

Navodeći kur'anski kontekst posredstvom leksema, konstrukcija i kodova, autor ostaje snažno povezan sa kur'anskim tekstom koji predstavlja apsolutni semantički i semiotički uzor u islamskoj književnosti, dok u isto vrijeme obogaćuje svijet poeme, uljepšavajući i oneobičavajući svoj izraz kur'anskim kontekstima. Također, što je možda i najvažnije u cjelokupnoj intertekstualnoj interakciji, pjesnik na ovaj način uspijeva izbjeći potencijalnu sakralizaciju umjetničkog teksta, jer je *Kur'an* kategorički odbacio i osudio svaki pokušaj, pa i najmanje sakralizacije profanih i umjetničkih tekstova ili bilo kakvu težnju umjetničkog teksta da bude posrednik ili poveznica između čovjeka i Više realnosti, čega je pjesnik potpuno svjestan.⁴⁸

Konektore i kodove koje pjesnik postavlja nije moguće prepoznati recipijentima koji ne poznaju sadržaj kur'anskoga teksta i orijentalno-islamsku poetsku tradiciju. Upućeni recipijent prepoznaje i razlikuje navedene riječi, pojmove, skrivene sintagme i sintaksičke konstrukcije, te poznavajući i kontekst, zaključuje da se radi o prenošenju i uvođenju kur'anskoga teksta i referiranju na određene događaje iz historije islama ili neke druge dominantne teme poetske tradicije kojoj pripada.

Na temelju analize tematskih, strukturalnih i intertekstualnih slojeva u kasidama Hasana Bošnjaka zaključujemo da pjesnik odabirom jezika

⁴⁸ Pitanje sakralizacije umjetničkog teksta u orijentalno-islamskoj književnosti, odnosno pitanje interakcije svetog i profanog u umjetnosti i književnosti, vrlo je važno i nadasve kompleksno pitanje. Ono je, prije svega, pitanje poimanja svetosti i svetog općenito u islamu, odnosno kako je kroz primarne izvore islama – *Kur'an* i Hadis – to sveto prezentirano i pojašnjeno. Nadalje, ostaje otvorenim za razmatranje pitanje odnosa Svetog Teksta prema umjetnosti, a posebice pitanje njegovog prisustva ili utjecaja u književnosti. Budući da su veze orijentalno-islamske književnosti i *Kur'ana* sasvim realne i mnogostruke – što je dokazano i pokazano kroz radove različitih autora, stranih i domaćih – potrebno je i na drugim razinama, ne samo onim intertekstualnim, razmotriti problem spajanja značenja i konteksta koji dolaze iz svetog u profani tekst. U tom polju dolazi do mnogostrukih semantičkih i semiotičkih interferencija, pa je otuda moguće propitivati do koje se mjere, i da li se uopće jedan profani tekst, činom povezivanja sa Svetim Tekstom, sakralizira i time nadilazi isključivo književne i poetske okvire. Ovo pitanje je veoma bitno naročito s obzirom na eksplicitan stav *Kur'ana* prema poeziji i njenoj ulozi u društvu, te na već postojeća tumačenja ovih odnosa u našoj orijentalnoj filologiji i teoriji književnosti općenito.

i jezičkog registra, upotrebom stilskih sredstava, strukturom kaside i intertekstualnošću formulira i oblikuje ideje i poruke te poetskim jezikom prenosi svoja saznanja čitateljima. Upravo zato, recepcija ovih kasida prevazilazi zahtjeve književnoestetske recepcije i izdiže se na spoznajnu razinu. Iščitanje i analiza ovih kasida sasvim jasno pokazuju da intencije pjesnika nisu zadovoljavanje formalnih i estetskih pravila pjesništva koje je poetska tradicija nametnula, već iznad svega angažiranost u sferi pravovjerja.

POETIC PRESENTATION OF ISLAMIC TRADITION IN THE QASIDAS BY HASAN BOŠNJAK

Abstract

Ḥasan Ibn Muṣṭafā Būsnawī al-Madanī (17th century) is one of the prominent authors of older Bosniak literature in Oriental languages. Although known primarily as a scholar in the field of *hadith* studies, he also left behind a significant number of works of prose and poetry in Arabic. This paper presents the *qasidas* included in his *diwan*, which give an immense contribution to the literary heritage of older Bosnian literature in Oriental languages. An analysis of these *qasidas* using the synergy of several literary-theoretical approaches, including aesthetic, literary-historical, moral-didactic, religious and other criteria relevant for the inner world of the *qasida*, will try to provide a contribution to further valuation of the poetic output of this author in the Oriental-Islamic literature as a vast inter-literary and inter-textual system.

Key words: Oriental-Islamic literature, qasida, the Arabic language, Islamic tradition, inter-textuality.

LITERATURA

- Duraković, Esad, “Estetička i poetička pozicija *Kur’ana* u orijentalno-islamskoj kulturi”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 58/2008, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2009, str. 33–72.
- Duraković, Esad, *Orijentologija. Univerzum sakralnoga teksta*, Tugra, Sarajevo, 2007.
- Duraković, Esad, *Prolegomena za historiju književnosti orijentalno-islamskoga kruga*, Connectum, Sarajevo, 2005.

- Duraković, Esad, *Stil kao argumet. Nad tekstom Kur'ana*, Tugra, Sarajevo, 2009.
- Handžić, Mehmed, *Književni rad bosansko-hercegovačkih Muslimana*, Državna štamparija, Sarajevo, 1933.
- Handžić, Mehmed, *Teme iz književne historije*, Izabrana djela, priredio Esad Duraković, Ogledalo, Sarajevo, 1999.
- Juvan, Marko, "Pjesme u stereofoniji: intertekstualne figure i čitanje", u *Tropi i figure*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1995.
- Lings, Martin, *Muhammed – život njegov osnovan na vrelima najstarijim*, prijevod i bilješke Rusmir Mahmutćehajić, Oslobođenje, Sarajevo, 1995.
- Meisami, Julie Scott, *Structure and Meaning in Medieval Arabic and Persian Poetry: Oriental Pearls*, Routledge Curson, London, 2003.
- al-Qayrawānī, Ibn Rašīq, *al-'Umda fi maḥāsin al-ši'r wa adabih wa naqdih*, edited by Muḥammad Muḥyiddīn 'Abd al-Ḥāmid, vol. I, Dar al-Jil, Bayrut, 1972.
- Šabanović, Hazim, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Svjetlost, Sarajevo, 1973.
- Šiljak-Jesenković, Amina, "Spjevovi o Poslaniku u divanskoj poeziji: Primjer Mevluda / Miradžije Salahuddina Uṣṣākija Salāhīja", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 61/2011, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2012, str. 152–154.